

СПОСОБИ ПОВТОРЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Вашуленко О.В., науковий співробітник

Інституту педагогіки АПН України

Відомо, що ефективність навчання визначається сукупністю знань, умінь і навичок, які учні здобувають у процесі пізнавальної діяльності. Установлено, що міцність і рівень сформованості знань значною мірою забезпечується раціонально організованим, систематичним повторенням. Адже повторення - невід'ємний і надзвичайно важливий етап засвоєння і збереження знань. Організація повторення є важливою умовою реалізації дидактичного принципу міцності і дієвості результатів навчання, який забезпечує розуміння і засвоєння навчального матеріалу, закріплення знань, запобігає забуванню.

Вивчення такої важливої і складної проблеми, як повторення в навчанні, вимагає усесторонніх психолого-педагогічних досліджень. Вважаємо необхідним розглянути і таку проблему, як **способи повторення при вивченні шкільних дисциплін.**

Установлено, що навчальний матеріал, який вимагає за своїм обсягом багаторазових повторень, може запам'ятовуватися трьома способами: за частинами – *частковий спосіб*; увесь відразу – *цілісний спосіб*; увесь і за частинами – *комбінований спосіб* [2, с.13; 4, с. 190-191; 6, с. 149].

З'ясовано, що найбільш раціональним є *комбінований спосіб*, а малоефективним – *частковий спосіб* [6, с.163-169]. При *частковому способі* повторення відсутня орієнтація на загальний зміст виучуваного матеріалу, тому окремі його частини заучуються ізольовано одна від одної. Це знижує осмислення матеріалу, призводить до тенденції механічного запам'ятовування і швидкого забування вивченого. При повторенні частковим способом активізується переважно лише пам'ять учнів. Процес такого вивчення не пронизується осмисленням, увага не регулюється, і робота над навчальним матеріалом відбувається не послідовно. Внаслідок цього ускладнюється узагальнення і систематизація, окремі частини навчального матеріалу запам'ятовуються ізольовано, втрачаючи у свідомості учня

основний зміст. Розірвані під час часткового повторення частини, навіть у процесі додаткової роботи, погано пов'язуються в єдине смислове ціле виучуваного вірша чи розділу навчального матеріалу. Це призводить до того, що засвоєне частковим способом повторення зникає з пам'яті частинами, а наслідком є швидке забування матеріалу в цілому.

Доведено, що багаторазові повторення невеликих частин навчального матеріалу відбуваються механічно і монотонно, а це знижує стійкість осмислення, що у свою чергу вимагає більше часу і зусиль для роботи з навчальним матеріалом і все одно призводить до недостатньо міцного запам'ятовування. У процесі багаторазових повторень окремих частин навчального матеріалу школяр швидко стомлюється, що теж знижує якість запам'ятовування.

У результаті вивчення навчального матеріалу шляхом часткового способу повторення відбувається нерівномірне засвоєння частин. Це обумовлено тим, що початок запам'ятовуваного матеріалу повторюється учнями більше разів, ніж середина. Таке засвоєння призводить до нерівномірного збереження в пам'яті вивченого матеріалу: початок і кінець навчального матеріалу міцніше утримується в пам'яті, а середина швидше забувається.

Більш продуктивним, вважають дослідники, є *цілісний спосіб* [4, с. 191; 6, с. 164]. Переваги цілісного способу над частковим пояснюються тим, що під час застосування цілісного способу повторення навчального матеріалу підвищується мислительна діяльність школяра, адже під час роботи у його свідомості зберігається основна думка, смисловий зміст матеріалу, а це полегшує розуміння і запам'ятовування окремих частин у їх взаємозв'язку. Цілісний спосіб є продуктивніший у тому випадку, коли усі частини матеріалу однакові за трудністю і значенням, а обсяг його не дуже великий. Однак, з огляду на те, що матеріал часто складається з різних за трудністю частин, нераціонально витратити на їх заучування однакову кількість повторень [4, с. 191]. До того ж, середина матеріалу майже завжди

запам'ятовується гірше, ніж початок і кінець, особливо, коли матеріал великий за обсягом.

Поєднання часткового і цілісного способу дає *комбінований спосіб*: спочатку увесь матеріал осмислюється, усвідомлюється в цілому. У процесі осмислення й усвідомлення матеріалу в ньому виділяються окремі частини, згодом ці частини заучуються, особливо більш складні та головні, і, нарешті, матеріал знову повторюється в цілому. Таким чином, комбінований спосіб зберігає позитивні риси цілісного способу і нівелює його недоліки; при цьому використовується зміст цілого при заучуванні і раціональніше витрачається час на заучування різних за трудністю частин матеріалу.

Комбінований спосіб повторення відповідає і вимогам логічної обробки матеріалу з метою запам'ятовування. Застосування зазначеного способу виробляє в учнів уміння піддавати матеріал логічному аналізу і синтезу. Цей спосіб повторення привчає до необхідного порядку при засвоєнні і запам'ятовуванні навчального матеріалу: спочатку загальне ознайомлення з матеріалом, потім виділення у ньому основних смислових частин для усвідомлення змісту і запам'ятовування, нарешті – заучування матеріалу в цілому і за частинами.

У результаті того, що у процесі застосування комбінованого способу повторення запам'ятовування відбувається на вищому рівні свідомої активності з осмисленням зв'язків між окремими частинами матеріалу, у школярів підвищується увага та інтерес до матеріалу, який вивчається. За такої умови розумова діяльність стає продуктивнішою і не так швидко стомлює учнів. У школярів формуються навички розумової діяльності: уміння виділяти головне, істотне; уміння систематизувати й узагальнювати здобуті знання.

При комбінованому способі запам'ятовування обсяг навчального матеріалу і необхідна кількість повторень визначається характером змісту матеріалу та ступенем шкільного навчання. Чим старші школярі, тим об'ємнішим може бути зміст цілого – розділ, тема - і тим менше потрібно повторень як цілого, так і окремих складних або особливо важливих частин, а

також середини матеріалу. Об'ємний за змістом навчальний матеріал для успішного вивчення може розділятися на самостійні у смисловому відношенні частини. Якщо матеріал легкий і знайомий, він може бути поділений на великі самостійні частини – розділи чи теми, а складний, новий чи особливо важливий матеріал доцільніше поділити на невеликі частини.

У залежності від характеру навчального матеріалу, що вивчається комбінованим способом, відношення часу, відведеного на цілісне вивчення, до часу вивчення окремих частин цілого може змінюватися. Адже при вивченні навчального матеріалу, який є описом чого-небудь рівнозначного, майже увесь час вивчення комбінованим способом повторення може бути використаний на цілісне читання і вивчення (наприклад: вивчення вірша, художнього твору). Засвоєння навчального матеріалу, у змісті якого є різні за складністю і значенням складові (географія, історія, природничі науки і ін.) частина часу, відповідно до змісту матеріалу, має бути присвячена цілісному повторенню, а частина – частковому. І нарешті, такі предмети, як математика, українська мова та інші, учні вивчають окремими частинами у певній послідовності. У цьому випадку при застосуванні комбінованого способу повторення більшість часу буде відведена на часткове і послідовне вивчення, шляхом повторень навчального матеріалу.

Отже, психолого-педагогічні дослідження проблеми ефективності часткового і цілісного способів повторення в навчанні дають підстави для висновку, що ефективнішим є комбінований спосіб. Саме цей спосіб повторення доцільно застосовувати при вивченні складного та важливого навчального матеріалу. Запам'ятовування навчального матеріалу комбінованим способом повторення вимагає менше часу, зусиль і дає кращі результати. Ю.С.Ільїних зазначає, що кожен зі способів повторення адекватний лише певному навчальному матеріалу, можливостям учнів, дидактичній меті [2, с. 13]. Наприклад, формулу учні завчають цілісним способом, а вірш – частковим.

Вважаємо за необхідне згадати способи повторення, які виділяв К.Д.Ушинський. Педагог розрізняв два способи повторення: *активний* і

пасивний. Послідовником К.Д.Ушинського у цьому питанні був Я.Б.Резнік. У своїй роботі вчений називає пасивне повторення – *рецептивним*, а активне – *рецитативним* [5, с. 19]. Отже, пасивний (рецептивний) спосіб повторення являє собою просте багаторазове читання тексту (сприймання), активний (рецитативний) спосіб – спроба після кількох сприймань тексту відтворити прочитане (відтворення). У залежності від мети навчання, специфіки пам'яті, віку учнів, характеру матеріалу відтворення при активному повторенні може бути вголос, або про себе та письмове. Крім цього, відтворення може бути дослівним (як у книжці) і вільним (своїми словами). Повторення, як пасивне, так і активне, може здійснюватися не лише на уроці під керівництвом учителя, а й у процесі домашньої самостійної роботи учнів.

Учені зазначають, що рецитативний спосіб повторення ефективніший, ніж рецептивний, оскільки пов'язаний з більшою цілеспрямованістю та концентрацією уваги. При рецитативному повторенні в учня виробляється уміння не тільки запам'ятовувати, а й відтворювати навчальний матеріал. Зазначений спосіб повторення вимагає більшого напруження сил, а це спонукає до міцного закріплення навчального матеріалу в пам'яті учнів і, власне, до розвитку пам'яті. Але не всі діти на основі власного досвіду можуть усвідомити перевагу рецитативного повторення. Більшість учнів користується виключно рецептивним заучуванням. Тому завдання вчителя допомогти учням усвідомити значення рецитативного способу заучування і навчити їх ним користуватися.

На думку вчених кращим способом заучування є правильне поєднання рецептивного та рецитативного способів повторення. Поєднання зазначених способів повторення пов'язане з проблемою опитування учнів. Дослідники вважають, якщо навчальний матеріал складний, потрібно почати опитування із сильніших учнів. У цей час для всіх інших учнів відбувається процес рецептивного повторення (за умови, якщо вони уважно слухають). Таким чином, слабші учні мають можливість підготуватися до рецитативного повторення [5, с.21-22].

Опитування, самостійні та контрольні роботи, екзамени тощо – це форми активного повторення, адже вони пов'язані з використанням відтворення, яке вважається засобом для закріплення знань. Однак, вважають дослідники, зазначені форми активного повторення в педагогічній практиці виконують лише контрольну функцію і, тому, втрачають своє широке дидактичне значення [3, с. 285].

Аналіз опрацьованої літератури дає підстави для висновку про те, що способи повторення варіативні і залежать від таких факторів: вік учня, його інтелектуальний розвиток, мета навчання, структура й об'єм матеріалу, що запам'ятовується. Зазначені фактори, переплітаючись, можуть вимагати або цілісного повторення при точному відтворенні вголос і відповідних записах (формула), або комбінованого при точному відтворенні вголос (вірш), або комбінованого повторення при вільному відтворенні (розповідь) тощо.

На жаль, у школі майже не ознайомлюють учнів з найбільш раціональними способами повторення та мнемонічними прийомами. Це призводить до того, що учні не знають і не застосовують раціональних способів і прийомів запам'ятовування. Зокрема, при вивченні віршів, правил учні не використовують комбінований спосіб повторення. Найчастіше вони здійснюють заучування цілісним способом, що призводить до механічного запам'ятовування. Більшість школярів при вивченні напам'ять не розподіляє повторення в часі. Тому одне із завдань учителя початкових класів – навчити учнів користуватися різними способами повторення й використовувати певні мнемонічні прийоми. Це, передусім, поділ тексту на смислові частини (складання плану), знаходження основних смислових ліній, виділення смислових опорних пунктів або слів, повернення до уже прочитаних частин тексту для уточнення їх змісту, мисленнєве пригадування прочитаної частини й відтворення вголос і про себе всього матеріалу. В результаті навчальний матеріал стає зрозумілим, пов'язується з попереднім і включається до загальної системи знань, яка сформувалася в дитини раніше.

Дослідники зазначають, що у процесі запам'ятовування корисно чергувати відтворення з повторенням. Зазначений спосіб на 30-40%

ефективніший, ніж звичайне запам'ятовування, коли застосовується тільки повторення [1]. Проте більшість молодших школярів не застосовує цей спосіб. Основним способом, що забезпечує міцність запам'ятовування, молодші школярі вважають багаторазове повторення і не мають уявлення про такі способи повторення, як частковий, цілісний, комбінований, не усвідомлюють, що різні види повторення забезпечують неоднакові результати запам'ятовування.

Учителеві необхідно навчити дітей правильно організувати повторення у процесі запам'ятовування. Зокрема, потрібно на конкретних прикладах показати переваги активного, комбінованого і розподіленого у часі повторення. Щоб повторення було осмисленим, цілеспрямованим і продуктивним, учня потрібно поставити в такі умови, щоб він проявляв мислительну активність: порівнював, узагальнював, підбирав нові приклади тощо. Активність повторення повинна поєднуватися з різноманітними методами, прийомами, способами організації навчальної діяльності учнів.

Oksana Vashulenko. The Method of the Learning Material Repetition

The aspect of the repetition methods for learning of school disciplines is studied in the article. The author opens the essence of partial, integral, and combined methods of the learning material repetition.

Використана література

1. Вдовенко Л.И. Рациональные способы запоминания и их использование в младших классах/ Повышение эффективности учебно-воспитательного процесса в школе. – Горький, 1975. – С.109.
2. Ильиных Ю.С. Функции повторения в учебном процессе: Авторе.дис... канд. пед. наук: 730. – М., 1969. – 15 с.
3. Педагогика / Под ред. проф. П.Н.Груздева. – М.: Учпедгиз, 1940. – 623 с.
4. Психологія: Підручник для педагог. вузів / За ред. проф. Г.С.Костюка. – 3-є вид., доповн. – К.: Радянська школа, 1972. – 136 с.
5. Резнік Я.Б. Методика закріплення навчального матеріалу. – К.: Рад. школа, 1940. – 60 с.
6. Шардаков М.Н. Усвоение и сохранение в обучении: Докторская диссертация. – Л., 1940. – 196 с.